УДК 7.071.1(092)

І. М. Мужикова, А. Є. Чорнощоков

ШЛЯХИ ХУДОЖНЬОЇ ДОЛІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті здійснено аналіз художньої спадщини Т.Г.Шевченка, характеристика основних етапів його професійного становлення. Розкрито художні якості портретного живопису та сюжетної картини, історичне значення пейзажних творів.

Ключові слова: *творча спадщина, школа академічного живопису, малярство, краєвид.*

Творча спадщина Тараса Шевченка налічує понад 240 поетичних та близько 1200 малярських (олійних картин, акварелей, сепій, офортів, олівцевих малюнків) творів [5, 6]. Водночас більшість досліджень його творчості присвячено Шевченкові-поету та громадянинові. Широковідомою є і біографія Кобзаря.

Історію досліджень художньої долі митця, її культурологічного значення можна простежити за публікаціями у часописах другої половини XIX – початку XX століття. Праці, присвячені художній творчості Кобзаря, виходять у радянський період. Це роботи О. Новицького «Шевченко як художник» (1930), М. Бурачека «Великий народний художник» (1939), С. Раєвського «Життя і творчість художника Тараса Шевченка» (1939), П. Говді «Т.Г. Шевченко – художник» (1955), В. Касіяна «Мистецтво Тараса Шевченка» (1963), З. Тархан-Берези «Шевченко – поет і художник» (1985).

Ознайомлення з малярськими творами художника і широковідомими, такими, як його автопортрети, «Катерина», і маловідомими акварелями, написаними під час експедицій, можливе завдяки їх публікації в альбомах: «Тарас Шевченко» (1976), упорядником якого Г. Паламарчук представлено 300 репродукцій робіт художника, та «Тарас Шевченко: Живопис; Графіка» (1986), упорядником якого Д. Степовиком представлено 134 твори.

Ця стаття – спроба дати оцінку художніх доробків поета, їх історичного значення, проаналізувати шлях професійного зростання митця, його творчих уподобань, привернути увагу до високого рівня живописної майстерності художника, віртуозності його акварельних малюнків та графічних робіт.

Прагнення юного Шевченка навчатися малярства змушувало його шукати вчителів цієї справи. Коли залишився сиротою, два роки Тарас у дяка Богорського за наймита змушений був і воду носити, і дрова рубати, однак вивчився добре читати, та дяк «посилав його по покійниках з Псалтирем», а за зароблену копійчину купував паперу, робив книжечку, обводив її хрестами й квітами та вписував у неї всякі вірші. Була спроба вчитися у маляра-диякона у Лисянці, згодом у Тарасівці, потім у Хлипнівці. Без особливого інтересу виконував Тарас різні роботи, а улюбленим було малювання [3, с. 180-185].

Початок систематичного професійного навчання Шевченка малярської справи можна віднести до 1832 року, коли П. Енгельгардт віддав його, законтрактувавши

© І. М. Мужикова, А. Є. Чорнощоков, 2014

на 4 роки, у майстерню до одного з найкращих художників-альфрейників Петербурга В. Ширяєва. Здібний учень опановував секрети створення орнаментальних композицій, готував трафарети, брав участь у виконанні розписів інтер'єрів петербурзьких палаців (зокрема в оздобленні Великого театру) та знаходив час для власних малюнків. Коли у 1836 році термін контракту з В. Ширяєвим закінчився, Шевченко залишився при майстерні в ролі найманого робітника-підмайстра.

Надмірне навантаження декоративно-монументальними роботами не залишало часу для власної творчості, проте бажання стати справжнім художником спонукало юнака до наполегливої художньої праці. Тарас, використовуючи можливості білих ночей, ходить малювати статуї в Літньому саду. Там відбувається його зустріч із художником І. Сошенком, яка вплинула на подальшу художню долю Шевченка. За сприяння І. Сошенка, В. Григоровича, К. Брюллова Шевченко почав відвідувати вечірні класи Товариства заохочення художників.

Прагнення до навчання та рівень його робіт, які демонструють впевненість і точність руки, здатність до професійного зростання, й підтримка нових друзів сприяли тому, що у 1835 році Шевченко став вільним учнем Товариства заохочення художників та отримав можливість працювати в класах Академії, опановувати основи класичного рисунка.

22 квітня 1838 року підписано документ, згідно з яким поміщик надавав Шевченкові волю. Кошти для цієї справи були отримані від проданого у лотерею портрета В. Жуковського, написаного К. Брюлловим. Звільнення з кріпацтва дало право Шевченкові вступити до Петербурзької академії мистецтв.

Навчання в Академії, яке відбувалося під керівництвом одного із найяскравіших представників академізму Карла Брюллова, допомагає Шевченкові досконало оволодіти технікою малюнка і живопису, досягти віртуозної майстерності у передачі натури. Через рік після вступу до Академії портрети пензля Шевченка експонувалися на художній виставці й дістали схвальні відгуки. За ним закріпилася слава одного із кращих учнів Академії (Шевченко тричі був нагороджений срібними медалями за малюнки з натури та живописні твори) і найталановитішого учня К.Брюллова [4, с.10].

У 1843 році Шевченко закінчив навчання в Академії мистецтв, блискуче опанував класичну школу малюнка та живопису, здобув загальне визнання і як поет, і як художник. Він отримує запрошення до співробітництва від видавців, замовлення на виконання портретів від аристократичної верхівки.

Свідченням високого рівня професійної майстерності Шевченка є одержане ним у 1845 році звання вільного (некласного) художника [4, с. 5], зарахування спочатку на посаду художника Київської Археографічної комісії при університеті, згодом – викладача малювання Київського університету.

Під час заслання його професія дозволила дещо пом'якшити умови перебування у неволі. У 1848 році Шевченко має можливість покинути оренбурзькі казарми у складі військового загону, який супроводжував учасників експедиції з дослідження Аральського моря. У 1851 році у числі солдат, що охороняли транспорт експедиції, котра досліджувала гори Каратау, він виходить

за мури Новопетровської фортеці. Художникові доводилося виконувати роботи на замовлення за завданнями Аральської та Каратауської експедицій. Це близько 400 акварелей, сепій, малюнків [4].

Після повернення із заслання у 1858 році Шевченко працює у жанрі портрета, продовжує зображувати краєвиди, створює офорти за творами різних художників та за своїми власними малюнками. Він опановує офорт-акватинту, нову техніку, яка дозволяє більш м'яко вирішувати одвічні змагання між світлом і тінню у графічному творі. Його майстерність як художника-гравера була високо оцінена. У 1860 році Академія мистецтв присвоїла Шевченкові звання академіка за досягнення у галузі гравюри.

Аналіз художнього доробку Шевченка свідчить, що йому підвладний широкий жанровий діапазон, досконале володіння рисунком, графічними матеріалами, техніками акварелі та олійного живопису.

Створена Шевченком портретна галерея сучасників налічує близько 150 творів: олійних, акварельних, офортних, виконаних олівцем і сепією. Реалістичний за характером камерний портрет дає змогу з особливою силою розкрити індивідуальність героя. Тонкі та гармонійні за живописом акварельні образи Є. Гребінки, М. Луніна, А. Лагоди, О. Коцебу, М. Катеринич (1836-1846). Відзначаються невимушеністю, вдалою композицією, прозорістю й свіжістю барв, намаганням дати психологічну характеристику моделі, створені Шевченком олійні портрети П. та Г. Закревських, Маєвської, І.Лизогуба, К. Кейкуатової (1843-1847). Характерні герої олівцевих малюнків: М.Лазаревський, М.Максимович, А. Олдридж, М. Щепкін – та офортів: Ф. Бруні, Ф. Толстой, П. Клодт, І. Горностаєв, що виконані після повернення із заслання у 1858-1960 роках.

На особливу увагу заслуговує серія автопортретів Шевченка, яка налічує близько 60 робіт [6, с.89]. Це 4 олійних, решта графічні олівцеві та офортні твори. За характером образу – від експресивно-романтичного (1840, 1843) до сповненого драматизму (1857-1860) – відображеного у автопортретах Шевченка з притаманною їм технічною досконалістю малюнка та глибиною психологічної характеристики можна простежити за змінами внутрішнього світу художника, його світогляду.

Власний образ Шевченко фіксує не лише у станкових творах. Він наявний на берегах малюнків та рукописів, стає учасником або спостерігачем зображуваних подій у композиціях «Циган», «Тріо», «Т.Г. Шевченко серед товаришів», «Т.Шевченко і діти-байгуші» (1851).

Шевченка вважають основоположником побутового жанру в українському мистецтві. Ще під час навчання в Академії він блискуче оволодів мистецтвом класичної школи живопису К. Брюллова, виконуючи роботи на академічну тематику. Це виключно міфологічні та Біблійні сюжети. Народження у творчості Шевченка реалістичних тенденцій приводить його до поступової відмови від академічних умовностей. Він виносує теми, пов'язані із реальною дійсністю, співзвучні його поетичним творам. На початку сорокових років, сповнений творчих поривань та пошуків індивідуального стилю, критично осмислюючи навколишнє життя, Шевченко створює роботи реалістичні за змістом та формою,

в яких виявляється зв'язок академічної школи з народним мистецтвом: «Циганка-Ворожка» (1841), «Катерина» (1842), «Селянська родина» (1843), «На пасіці» (1843). У цих творах автор згідно з класицистичним каноном залишає глядачеві місце для тлумачення побудованих символів.

Художника завжди хвилює гостра соціальна тематика: сепія «Сліпий» (1843), малюнки та сепії, що показують життя і побут казахів «Казахи в юрті», «Казахський хлопчик дрімає біля грубки», «Казахи біля вогню» (1848-1849).

Звертається Шевченко до ілюстрування літературних, біблійних, міфологічних сюжетів: «Марія» (1840), «Король Лір» (1843), «Св. Себастіан», «Робінзон Крузо», «Умираючий гладіатор», «Діоген» (1856). У 1856-1857 роках виконує серію малюнків «Притча про блудного сина» з наміром представити євангельську притчу в сучасних проявах: «Програвся в карти», «У шинку», «У хліві», «На кладовищі», «Серед розбійників», «Кара колодками», «Кара шпіцрутенами», «У в'язниці». В них автор показує фрагменти духовно спустошеного життя гультяя і покарання, жорстокості якого часто зазнавали безневинні.

Та особливої уваги заслуговує діяльність Шевченка-пейзажиста. У 1843 під час першої подорожі в Україну художник створює низку зарисовок з натури для серії офортів «Живописна Україна». За його задумом, видання мало складатися з трьох частин, які представляли мальовничі краєвиди та історичні місця, народний побут, а також історичні події. У 1844 році вийшло шість перших естампів: жанрові сцени – «Судня рада», «Дари в Чигрині 1649 року», «Казка», «Старости», два пейзажі – мальовничий краєвид біля Дніпра «У Києві» та стародавня пам'ятка архітектури – «Видубецький монастир», у яких виявлено оригінальність композиції, досконале володіння технікою офорту, майстерність передачі переходів світла і тіні [4].

З часу, як митець оселився в Україні (1845-1847), краєвид починає домінувати у його творчості. Подорожуючи за дорученням Київської Археографічної комісії Шевченко виконує зарисовки та описи стародавніх споруд, курганів і урочищ, замальовує пейзажі й жанрові сцени. Характерним для зарисовок історико-архітектурних пам'яток є зображення їх у природному оточенні. Створені Шевченком панорамні образи України сповнені гармонії та покою за рахунок майже монохромного колориту.

Художник засвідчує своє перебування на Полтавщині у 1845 році аквареллю «Будинок І.Котляревського у Полтаві», малюнком «Воздвиженський монастир у Полтаві» та сповненими ліричного настрою звичайними сільськими краєвидами, двома однойменними акварелями «В Решетилівці».

За 1845 та 1846 роки виконано сепії «Андруші», «В Седневі», акварелі «Селянське подвір'я», «Повідь», «Вознесенський собор у Переяславі», «Комора в потоках», «У Василівці», «Богданова церква в Суботові», «Чигрин із Суботівського шляху», «Чумаки серед могил», «Почаївська лавра з півдня», «Костьол у Києві». Живописно і витончено змальовує Шевченко визначні місця й пам'ятки Києва – «Золоті ворота», «Києво-Печерська лавра», «Аскольдова могила».

Особливими рисами Шевченкових пейзажів є характерне поєднання в них правдивого, майже документального відтворення місцевості з мальовничістю і життєвістю та присутність у зображенні людини – стафажної фігури, або учасниці жанрової, невіддільної від краєвиду, сцени.

Арешт 1847 року і заслання рядовим солдатом у далекі оренбурзькі степи, заборона писати й малювати змінили характер та формат художньої творчості Шевченка. У нестерпних умовах за час заслання він зробив понад 400 потужних акварелей, сепій, олівцевих малюнків.

Призначений до військового загону, який супроводжував учасників експедиції з дослідження Аральського моря, Шевченко виконував зарисовки берегів Аральського моря і нововідкритих островів для ілюстративної частини звіту про наслідки експедиції. Його художню зрілість засвідчують написані за 1948-1850 роки акварелі «Пожежа в степу», «Форт Кара-Бутак», «Укріплення Іргиз-Кала», «Дустанова могила», «Вид з верфі на Сир-Дар'ї», «Крутий берег Аральського моря», «Низинний берег острова Миколи», «Гористий берег острова Миколи», «Місячна ніч на Кос-Аралі», які відзначаються тонким відчуттям природи, цікавими композиційними знахідками, багатоплановістю та глибиною перспективи, легкістю і прозорістю, майстерністю світлотіні й стриманим гармонійним колоритом, щирим, непідробним інтересом до зображуваного.

У 1850 році стався новий арешт та вислання в Новопетровську фортецю із цілковитим позбавленням можливості писати і малювати. Сюди ж у 1851 році прибуває експедиція, яка досліджує гори Каратау. Шевченко потрапляє до складу експедиції у числі солдат, що охороняють її транспорт, й отримує можливість малювати. Серія акварелей, етюдів та начерків, у яких Шевченко виявляє себе і як художник, і як дослідник, відображає розлогі степи, дивовижні пасма гір, їх геологічну будову та рельєф, працю учасників експедиції, пам'ятки матеріальної культури й побутові сцени. Майстерність відтворення безмежності простору, прозорості повітря, яскравості дня та чарівності присмерків досягаються розв'язанням проблеми освітлення: «Вид на Кара-Тау з долини Апазир», «Акмиш-Тау», «Чиркала-Тау», «Ханга Баба», «Гора Кулаат» (1851-1857); «Малюнок саду Новопетровської фортеці», «Новопетровське укріплення з моря» (1856-1857); «Мангишлацький сад» (1851-1852). Остання робота стала основою для офорту-акватинти, виконаного у 1859 році.

Краєвид залишається одним із основних мотивів творчості Шевченка у період повернення із заслання та в останні роки життя.

Творча спадщина одного із найвидатніших майстрів-реалістів середини XIX століття має не лише художню, але й історичну цінність. У його творах зафіксовано постаті сучасників; увічнено у малюнках і показано світові красу рідного краю, його історію та звичаї; дано образну символічну оцінку сучасності.

Список використаних джерел

1. Галайбо Н. Шевченко-художник / Н. Галайбо // Наше наследие. – 1989. – №2. – С.16-22.
2. Загайко П.К. Полтавські дороги Кобзаря / П.Загайко. – Полтава, 1990. – 27 с.

3. Лепкий Богдан. Дитячі роки Кобзаря / Б.Лепкий // Шевченків край: історико-культурологічні нариси / упорядник Лідія Орел, науковий редактор Ігор Пошивайло. – К.: УЦНК «Музей Івана Гончара», ГО «Фонд Івана Гончара», 2005. – 580 с.
4. Тарас Шевченко. Альбом / Г. Паламарчук. – К.: Мистецтво, 1976. – 351 с.
5. Тарас Шевченко: Живопис; Графіка: Альбом / Авт. вступ. ст. та упоряд. Д.В. Степовик. – К.: Мистецтво, 1986. – 175 с.
6. Тархан-Береза З.П. Шевченко – поет і художник / З.П. Тархан-Береза – К.: Наукова думка, 1985. – 184 с.

И. М. Мужикова, А. Е. Чёрнощоков

ПУТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ СУДЬБЫ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

В статье производится анализ художественного наследия Т.Г. Шевченко, основных этапов его профессионального становления. Раскрываются художественные качества портретной живописи и сюжетной картины, историческое значение пейзажных произведений.

Ключевые слова: *творческое наследие, школа академической живописи, живопись, пейзаж.*

I. M. Muzhykova, A. E. Chornoschokov

WAYS OF CREATIVE LIFESPAN OF TARAS SHEVCHENKO

In this article the analysis of the artistic heritage of T. G. Shevchenko, the main periods of his professional growth is carried out. Artistic quality of portrait and narrative art, historical importance of landscapes are revealed.

Key words: *artistic heritage, school of academic painting, painting, landscape.*

Надійшла до редакції 30 вересня 2013 року

* * *